

Economie en Geweld

Juni 2018
Mark Akkerman, Stop Wapenhandel
Greetje Witte-Rang, Kerk en Vrede

Economie en geweld

Economie en geweld hebben veel met elkaar te maken: de manier waarop het economisch leven is ingericht kan tot geweld leiden, en geweld (de voorbereiding en de effecten ervan) heeft vergaande gevolgen voor het economisch leven. Het Platform DSE belegde in zijn beginjaren verschillende studiebijeenkomsten over die thematiek en publiceerde daarover, in samenwerking met vredesorganisaties. Het leidde o.a. tot de brochure Vredeseconomie en de preventie van geweld¹ uit 2012, uitgegeven omdat inzicht in de samenhang van economie en vrede/geweld helpt bij het ontwikkelen van een politiek en economisch beleid waarin vrede, duurzaamheid en solidariteit tegelijk gediend worden. Het onderstaande artikel vat enkele punten uit de brochure van 2012 samen en vult die aan met nieuwe informatie die vooral ontleend is aan rapporten van de Vlaamse organisatie Vredesactie en de Nederlandse organisatie Stop Wapenhandel. Het is mede geschreven uit bevreesding over het gegeven dat er zo weinig verzet bestaat tegen de verhoging van de defensie-uitgaven in Nederland (zie Defensienota 2018²) en de ronduit gebrekkige onderbouwing daarvan, en besluit daarom met een kritische beschouwing daarover.

De vele relaties tussen economie en geweld

In de relatie tussen economie en geweld (en gewapende conflicten³) blijkt vaak sprake te zijn van een cirkel: ontwikkelingen op het terrein van de economie leiden tot conflicten, en indien die niet langs vreedzame weg worden opgelost, leiden die tot gewelddadige confrontaties die veranderingen in de economie tot stand brengen, die vervolgens weer aanleiding (kunnen) zijn voor nieuwe conflicten.

De cijfers laten zien dat in arme landen vaker sprake is van geweld dan in rijke landen.⁴ Niet omdat arme mensen gewelddadiger zijn dan rijke mensen. Het is ook niet de armoede op zichzelf die conflicten veroorzaakt. Armoede is een situatie die gekenmerkt wordt door een gebrek aan mogelijkheden om te voorzien in de eerste levensbehoeften. In situaties van ongelijkheid echter, waar er in principe wel mogelijkheden aanwezig zijn of waren om in het bestaan te voorzien, maar de toegang daartoe (tot werk, water, voedsel, weide- of landbouwgronden, brandstoffen e.d.) ontnomen is of bedreigd of belemmerd wordt, leidt armoede tot strijd, tussen groepen mensen, maar ook tussen en met volken, naties en bedrijven. Voor het begrijpen van het ontstaan van conflicten, is dus onderzoek naar de wortels ervan nodig. Het aanpakken van geweld zonder dat onderzoek en zonder het oplossen van de onderliggende problemen zal geweld niet (blijvend) stoppen.

De samenhang tussen klimaatverandering en milieuvernieming en geweld is de laatste jaren in talloze onderzoeken aangetoond.⁵ Ook in defensiekringen wordt gewaarschuwd dat de milieu- en klimaatproblematiek een bedreiging voor de veiligheid zijn. Terwijl de armste landen niet de grootste veroorzakers van de milieuproblemen zijn, worden juist zij hierdoor hard getroffen, terwijl het hen ook nog eens aan de middelen ontbreekt zich ertegen te wapenen. Rijke landen komen hun beloften

¹ Zie http://www.platformdse.org/wp-content/uploads/PDSE_Brochure-Vredeseconomie_2012.pdf

² Defensienota 2018-Investeren in onze mensen, slagkracht en zichtbaarheid: zie <https://www.defensie.nl/downloads/beleidsnota-s/2018/03/26/defensienota-2018>

³ We spreken door elkaar over geweld en conflicten, waarbij we onder 'conflicten' steeds 'gewapende conflicten' verstaan. Conflicten komen overal voor, en zijn niet altijd negatief te duiden; het komt er echter op aan dat ze op een niet-gewelddadige manier worden opgelost.

⁴ De Wereldbank publiceert hierover regelmatig: in 2003 verscheen het rapport *Breaking the Conflict Trap: Civil War and Development* en in 2011 *Conflict, Security and Development*. Ook de Yearbooks van SIPRI laten dit met cijfers zien.

⁵ Zie bijvoorbeeld Harald Welzer *De Klimaatoorlogen. Waarom in de 21^e eeuw gevochten wordt*, AMBO, 2009

om armere landen financieel te helpen bij het tegengaan van klimaatverandering en het opvangen van de gevolgen ervan niet na.⁶ Het leidt tot migratiestromen ('milieuvluchtelingen') en tot strijd om vruchtbare grond, water en voedsel.

Het voorgaande maakt ook duidelijk dat er een nauwe relatie is tussen grondstoffen en geweld. De aanwezigheid van grondstoffen leidt binnenslands regelmatig tot strijd, al dan niet verhevigd door de inmenging van buitenlandse bedrijven. Het inzicht in de rijke landen dat de grondstoffenvoorraden eindig zijn, maar tegelijk van levensbelang voor hun levensstijl (denk aan olie, maar ook aan zeldzame metalen waarvan de moderne technologie zeer afhankelijk is), leidt er onder meer toe dat landen bereid zijn de toevoer van die grondstoffen met geweld in stand te houden; de VS en de EU beschouwen een belemmering van die toevoer als een legitieme 'casus belli'.⁷

Oorlogen, maar ook de voorbereiding daarvan door de productie van gewelddmiddelen en – diensten, verslinden op een verbijsterende schaal de menskracht, het vernuft, de energie, het geld, de grondstoffen die voor het leefbaar maken van de wereld nodig zijn. Dit wordt gelegitimeerd met een verwijzing naar de behoefte aan veiligheid, een begrip dat overigens de laatste jaren steeds breder wordt getrokken. Ieder maatschappelijk en economisch probleem wordt momenteel geïnterpreteerd als een bedreiging van onze veiligheid. De Defensienota 2018 noemt daarbij in één adem: terrorisme, cyberaanvallen, migratie, drugsmokkel, natuurrampen en de oorlogen en conflicten in het Midden-Oosten en Afrika; allemaal aangevoerd als redenen om de defensie-uitgaven te verhogen. Maar ook wordt regelmatig gewezen op de vermeende positieve effecten van wapenonderzoek en wapenproductie voor de economie, zoals werkgelegenheid en de ontwikkeling van producten die ook voor de civiele economie van belang zijn. Keer op keer blijkt uit onderzoek dat het tegendeel het geval is, maar de argumentatie blijft opduiken.⁸ Militaire productie levert in de traditionele rekenwijze een positieve bijdrage aan het BBP, vanwege de nauwe verstrengeling van militaire en economische belangen. Een gecorrigeerd BBP (een soort 'oorlog/vredesvoetafdruk') zou nodig zijn om duidelijk te maken hoezeer wapenproductie, oorlogsvoorbereiding en –voering en andere gewapende conflicten schadelijk zijn voor een duurzame en solidaire economie. Daarin zouden niet alleen de directe kosten (zeg: de defensiebegroting en de directe schade veroorzaakt door geweldgebruik) meegenomen moeten worden, maar ook kosten als de rentebetalingen op schulden die de overheid moest aangaan voor de oorlog en oorlogsvoorbereiding (-niet alleen- in de VS een relevant gegeven!), de zorg voor veteranen, de hulpelden aan landen ná de oorlog, de bestrijding van aanslagen in eigen land als gevolg van de oorlog elders en de verliezen die in feite geleden zijn doordat het geld niet elders, meer productief, is ingezet.⁹

⁶ Karl Mathiesen and Mantoe Phakathi, 'Rich countries not taking climate finance seriously, say African officials', Climate Home News, 9 November 2017 (<http://www.climatechangenews.com/2017/11/09/rich-countries-not-talking-climate-change-seriously-say-african-officials/>)

⁷ De Algemene Energieraad en Adviesraad Internationale Vraagstukken stelden in 2005 al: 'De adviesraden zijn van mening dat energievoorzieningszekerheid een nieuwe zelfstandige hoofddoelstelling moet worden (...) men kan hier denken aan het inzetten van militaire middelen voor transportbeveiliging' (Advies *Energiek Buitenlands Beleid: Energievoorzieningszekerheid als nieuwe hoofddoelstelling*).

⁸ In de jaren 70 en 80 van de vorige eeuw besteedden de VN hier ruim aandacht aan. Zo werd in 1978 een groep deskundigen aan het werk gezet, onder wie de Groninger hoogleraar H. de Haan, die de relatie tussen ontwapening en ontwikkeling moest onderzoeken. Hun rapport verscheen in 1981 onder de titel *Study on the relationship between disarmament and development*. Het rapport haalt systematisch alle argumenten onderuit die beweren dat wapenuitgaven goed voor de economie zijn. Het rapport *Bewapening en Werkgelegenheid* van OSACI, Pax Christi en de Franciscaanse Samenwerking onderzocht dit voor Nederland, en bevestigde de conclusies van het VN-rapport. Er werd dus gepleit voor conversie van de wapenindustrie, en de mogelijkheden daarvoor werden onderzocht: zie *Aan het werk met conversie. Omschakeling van wapenproductie in Nederland*, Pax Christi-boek nr.8, 1983.

⁹ De website www.costsofwar.org becijfert dit voor de Amerikaanse situatie.

Dat er een relatie is tussen de neoliberale ideologie en geweld, is al vaak gebleken, zoals in ontwikkelingslanden die gedwongen de neoliberale recepten van IMF en Wereldbank toepassen. De ongelijkheid die daarvan het gevolg is, leidde en leidt tot ernstige interne conflicten. Het neoliberale economische denken creëert niet alleen ongelijkheid (en die ongelijkheid groeit steeds verder: zie bijvoorbeeld de jaarlijkse rapporten van Oxfam over de verdeling van vermogen in de wereld¹⁰), maar legitimeert die ook. Want, zo is de gedachte, via de vrije markt is rijkdom in principe voor iedereen bereikbaar, en uiteindelijk zullen ook de armen profiteren (via het trickle-down effect) van de opgebouwde rijkdom bij enkelen. Binnen dit ideologisch gekleurde denken wordt het opleggen van beperkingen aan de markt geïnterpreteerd als een inperking van de vrijheid, en het verzet daartegen is daarmee gerechtvaardigd. Zij die de ongelijke spelregels van de economische orde aanvechten, raken zo in ideologisch conflict met de elite. Dit conflict kan gewelddadig worden als die elite erin slaagt de strijders voor economische en politieke emancipatie af te schilderen als ‘vijanden van de vooruitgang of van het volk’ en/of de emancipatiestrijd verweven wordt met de idee van nationale bevrijding. De wetenschap te behoren tot het arme deel van de wereld en de onmogelijkheid uit die situatie te geraken, is een voedingsbodem voor gevoelens van wrok, die gemakkelijk inzetbaar zijn voor gewelddaden. Met name jongeren aan wie economisch toekomstperspectief wordt ontzegd, kunnen ontvankelijk worden voor een radicale verzetsideologie.

Veiligheid anders verstaan

In de talloze situaties van gewelddadige conflicten wereldwijd kunnen bovenstaande inzichten verhelderend zijn. Ze maken duidelijk dat er geen eensluidende antwoorden zijn op geweld en onveiligheid en dat zonder het aanpakken van grondoorzaken, geweld niet te bestrijden is. Zonder een rechtvaardige en duurzame economie wereldwijd, zal geweld zich blijven voordoen. Toch wordt daarnaar niet gehandeld in veel internationaal veiligheidsbeleid. Het antwoord op (de dreiging van) geweld is vooral het dreigen met en inzetten van geweld. Niet op basis van behaalde successen in het verleden (integendeel, de chaos waarin landen als Libië en Syrië terecht gekomen zijn, spreekt voor zich), maar uit een diepgewortelde reflex. Een reflex die vaak ook nog eens een belemmering is om te kijken naar de eigen rol in het ontstaan van de situaties die leiden tot geweld en het voortduren van geweld. Wanneer we spreken over veiligheid zal het dus moeten gaan over de veiligheid van ieder mens waar ook ter wereld; zolang niet iedereen veilig is, is niemand veilig.¹¹

Vorbereiding en uitoefening van geweld als economische sectoren

Wanneer we ons bezinnen op de rol van de rijke landen bij het ontstaan en in stand houden van geweld, zullen we ook moeten kijken naar geweldsvorbereiding en –uitoefening, dat wil zeggen de wapenproductie, de wapenhandel en het defensieapparaat. Hierboven noemden we al de bewering dat wapenproductie ‘goed is voor de economie’. Dat argument speelt een grote rol in de lobby van bedrijven en militairen in zowel de VS als de EU. Van z.g. ‘Militair Keynesianisme’, het stimuleren van de economie door hoge defensie-uitgaven, kent de geschiedenis verschillende voorbeelden. Extra militaire inspanningen worden dan afgeschilderd als een tweesnijdend zwaard, dat zowel (militaire) veiligheid als werk biedt. In Nederland is herhaaldelijk de aanschaf van F35 (Joint Strike Fighter (JSF)) gevechtsvliegtuigen bepleit met de argumenten dat de F16 hoognodig aan vervanging toe is en deze vervanging, via de betrokkenheid van Nederlandse bedrijven, extra werk oplevert. Het CPB

¹⁰ <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/01/22/oxfam-rijkste-1-procent-bezit-50-procent-vermogen-a1589238>.

¹¹ Zie hiervoor ook het artikel ‘Bij duurzaamheid hoort ook “inclusieve vrede” van Kees Nieuwerth van mei j.l. op de site van het Platform DSE en de bijbehorende website <http://samenveilig.earth/>.

concludeerde echter dat het werkgelegenheidseffect van de F35 in Nederland minimaal is.¹² Er komen geen banen bij, er treedt alleen een verschuiving van banen op. Onderzoek in de VS toont aan dat iedere miljard besteed aan militaire zaken veel minder banen oplevert dan besteed aan zaken als onderwijs, gezondheidszorg en groene energie; in sommige sectoren gaat het wel om twee keer zoveel banen.¹³ En in haar rapport over de lobby van de wapenindustrie in de EU¹⁴ laat de Vlaamse vredesorganisatie Vredesactie zien, dat het Europees Defensie Agentschap¹⁵ de bijdrage die de wapenindustrie levert aan het BBP rooskleuriger voorstelt dan die in werkelijkheid is, waarbij bovendien duidelijk wordt dat die bijdrage vooral geleverd wordt door de wapenexport.

Wapenlobby

De wapenindustrie¹⁶ heeft er belang bij dat de geproduceerde wapens ook gebruikt en vervangen worden. Dat wil zeggen: de sector heeft er belang bij dat er oorlogen gevoerd worden en blijven worden, hoe cynisch dat ook klinkt. De groei- en vernieuwingsdwang die ook de civiele economie kent, is in deze sector in extreme mate werkzaam, met een verwoestender effect dan in de civiele industrie: ieder nieuw ontwikkeld wapen bij de (potentiële) vijand maakt nieuw onderzoek en de vervanging van 'dus' verouderde wapens noodzakelijk. Immers: een verouderde naaimachine kan nog prima dienst doen, maar een verouderd (dat wil zeggen: minder effectief) wapen maakt de gebruiker tot potentieel slachtoffer/verliezer. In de Koude Oorlog zagen we dit in optima forma, en nu de grootmachten wederom tegenover elkaar staan, zien we het weer gebeuren.

Wapenproducerende bedrijven ontplooiën daarom veel lobbyactiviteiten. Feinstein, onderzoeker naar de wereldwijde wapenhandel en auteur van het boek *Handelaren des doods; de internationale wapenhandel* uit 2011 noemt¹⁷, sprekend over de VS, deze lobby een vorm van wettige omkoping: *'het merendeel van de hoge functionarissen van het Pentagon krijgt na zijn pensioen een mooie baan bij een bedrijf in de defensie-industrie. Dus mensen die hun hele loopbaan bezig zijn met het verstrekken van contracten aan die sector, weten dat ze er uiteindelijk terecht kunnen voor een heel goed betaalde baan. Daarom zijn ze bereid ongelofelijk dure wapensystemen te bepleiten die het land helemaal niet nodig heeft. De Congresleden op hun beurt stemmen ermee in, omdat de bedrijven hun campagnekas spekken en zorgen voor banen in bijna ieder kiesdistrict.'* Hij bepleit daarom drie dingen: helderheid over wat er echt nodig is aan wapens, volstreekte openheid over offertes, transacties, tussenpersonen en vergoedingen en het niet-meewegen van compensatieorders (verplichting om als bedrijf of land bij een kopend bedrijf of land zelf weer wapens (of onderdelen) te kopen, ter 'compensatie'), die alleen maar vertroebelend werken bij de afweging.

Niet alleen in de VS is sprake van een machtige lobby van wapenproducenten, ook in de EU is deze sterk aanwezig. Vredesactie publiceerde in oktober 2017 een rapport over deze lobby onder de titel *Beveilig de winst. Hoe de wapenindustrie het Europees defensiebeleid kaapt*. Beschreven wordt onder meer dat de EU in 2016 ertoe overging om (voor het eerst) rechtstreeks militair onderzoek te

¹² Zie www.cpb.nl/publicatie/werkgelegenheidseffecten-deelname-jsf-programma.

¹³ Zie: Heidi Garrett-Peltier *The Job Opportunity Cost of War*, 2014

¹⁴ *Securing profits*, p.12, zie: http://ikstopwapenhandel.eu/sites/default/files/Securing_profits_nl_web.pdf

¹⁵ Dit agentschap heeft onder meer de taak de lidstaten van de Europese Unie, met uitzondering van Denemarken, te ondersteunen bij een efficiëntere besteding van het defensiebudget en om bij te dragen aan de totstandkoming van een concurrerende Europese defensiemarkt. Daarmee is EDA een stimulans voor wapenproductie, wapenexport en wapenaanschaf.

¹⁶ De defensie-industrie is de laatste jaren sterk geconcentreerd. Er zijn in Europa vier zeer grote bedrijven: het Britse *BAE Systems*, het Franse *Thales*, het Italiaanse *Finmeccanica* en het 'Europese' *EADS*. Mede door deze concentratie is deze sector buitengewoon invloedrijk geworden. Zie hiervoor ook het rapport *Lobbyen voor oorlog. De rol van de wapenindustrie in de uitbouw van een militair Europa*, van Corporate Europe Observatory, september 2011.

¹⁷ In een interview in *NRC*, 20-2-2012

financiering, in de zogenaamde 'Preparatory Action on Defence Research' (PADR). Tot dan toe had men geprobeerd de Europese defensiemarkt te liberaliseren om deze op die wijze concurrerend te maken. Maar dat mislukte doordat de lidstaten niet graag hun soevereiniteit op dit terrein wilden opgeven. Daarom is er nu gekozen voor financiële steun aan de defensie-industrie. Onderzoek van de wapenindustrie dat in het kader van PADR plaatsvindt, wordt voor 100% door de EU gefinancierd, maar de onderzoeksresultaten zijn voor 100% het eigendom van de wapenbedrijven. Op de voorbereiding en inrichting van PADR (met een budget van 90 miljoen euro) had de wapenindustrie grote invloed, wat alleen al blijkt uit het gegeven dat de Europese Commissie sinds 2014 ten minste 46 ontmoetingen had met de wapenindustrie over de PADR en vrijwel letterlijk een voorstel overnam van een door haar geïnitieerde 'Group of Personalities', gedomineerd door vertegenwoordigers van grote Europese wapenbedrijven, voor het financieren van militair onderzoek. Verder stelde de Commissie de oprichting voor van een Europees Defensie Fonds met een budget van meer dan 40 miljard euro voor onderzoek, ontwikkeling en aankoop van wapentechnologie. Dit Fonds bestaat uit een militair onderzoeksprogramma van 500 miljoen euro per jaar om de ontwikkeling van (controversiële) technologieën zoals drones en killer robots te ondersteunen en een 'capaciteitsfonds' van 5 miljard euro per jaar om de gezamenlijke ontwikkeling en de aanschaf van wapensystemen door de lidstaten te garanderen. Bijzonder is dat lidstaten de aankoop van wapens via het Europees defensiebudget niet moeten meenemen bij het vaststellen van het begrotingstekort. *'Met andere woorden, lidstaten moeten besparen op sociale voorzieningen, onderwijs, justitie en gezondheidszorg om de EU begrotingsnormen te halen. Maar miljarden uitgeven aan nieuwe wapensystemen wordt beloond'*, zo stelt Vredesactie.¹⁸

Het rapport van Vredesactie bevat talloze voorbeelden van de hechte relatie van wapenbedrijven met instellingen van de EU en geeft een indicatie van de omvang van de lobby van Europese defensiebedrijven. In het kader van dit onderzoek deed Vredesactie een beroep op de Wet Openbaarheid van Bestuur om stukken betreffende de ontmoetingen van het Europees Defensie Agentschap te mogen inzien; ondanks de plicht tot antwoorden bleef een reactie uit. Vredesactie deed een beroep op de Ombudsman, die de zaak uitzocht en EDA berispte. Vredesactie: *'De onverschilligheid waarmee het Europees Defensieagentschap omgaat met transparantie en democratische aansprakelijkheid staat in schril contrast met de égard waarmee de wapenindustrie op regelmatige basis ontvangen wordt.'*¹⁹ De Ombudsman zet dit onderzoek nog voort.

Wapenbedrijven in Nederland

Er zijn enkele honderden Nederlandse bedrijven actief op de militaire en security-markt. Voor een belangrijk deel gaat het hierbij om kleine bedrijven, die zeer gespecialiseerd (technisch) werk doen, en/of om bedrijven die ook (voornamelijk) op de civiele markt actief zijn. In de wapenindustrie werken in Nederland ongeveer 14.000 mensen. De bijdrage aan het BBP komt zelden boven de 1%.

Wie aan wapens denkt, ziet in eerste instantie meestal zaken als handvuurwapens met bijbehorende munitie, kanonnen en tanks voor zich. Die worden in Nederland echter niet of nauwelijks gemaakt of uitgevoerd. Waar het wel om gaat zijn met name marineschepen, delen van gevechtsvliegtuigen en helikopters, technologie en radar- en vuurleidingsystemen waarmee bommen en raketten hun doel zoeken. Minder tot de verbeelding sprekend, maar in moderne oorlogvoering minstens zo belangrijk als de 'klassieke' wapens.

Een aantal grotere Nederlandse bedrijven speelt een belangrijke rol op de internationale militaire en security-markt. Het voormalige Hollandse Signaalapparaten (HSA) in Hengelo is al weer jaren onderdeel van het grote Franse wapenbedrijf Thales. Het maakt vooral radar- en vuurleidingsapparatuur, maar ook het kanon Goalkeeper, een van de weinige complete wapensystemen die in Nederland geproduceerd worden.

¹⁸ Persbericht Vredesactie 9-11-2017

¹⁹ Zie: <https://www.vredesactie.be/nl/nieuws/vredesactie-dwingt-doorlichting-af-van-europees-defensie-agentschap>

Stork en het daarvan losgekoppelde Fokker (sinds enkele jaren onderdeel van het Amerikaanse Fluor respectievelijk het Britse GKN) zijn vooral bekend als makers van onderdelen van vliegtuigen en helikopters. Dit bedrijf heeft binnen Nederland veruit de meeste opdrachten in het kader van het Joint Strike Fighter-programma binnengehaald.

Het Paneuropese Airbus behoort tot de grootste militaire bedrijven ter wereld. Het maakt vooral vliegtuigen en helikopters, maar ook kernwapens en andere raketten. Productie vindt met name plaats in Duitsland, Frankrijk en Spanje. Vooral vanwege het gunstige Nederlandse belastingklimaat bevindt het hoofdkantoor zich echter in Leiden. Om dezelfde reden vestigde ook de holding Kant, een fusie van het Duitse wapenbedrijf KMW en het Franse Nexter, zich officieel in Nederland. “Zeven van de tien grootste wapenproducenten ter wereld hebben een belastingconstructie in Nederland, en meer dan de helft van de wapenproducenten uit de top 100 grootste wapenbedrijven heeft een holding of vestiging in Nederland”, aldus Martin Broek in zijn onderzoek *'Tax evasion and weapon production: Letterbox arms companies in the Netherlands'* (2015).

Damen is een van de belangrijkste militaire scheepsbouwers ter wereld. De afgelopen tien jaar vielen bijvoorbeeld leveringen van korvetten en fregatten aan Indonesië en Marokko op, waarmee honderden miljoenen euro's gemoeid waren. Kleinere schepen, zoals patrouilleboten, worden over de hele wereld verkocht. De Libische kustwacht zette dergelijke, door Damen geleverde, schepen in bij het aanvallen van tenminste één vluchtelingenboot en één hulpschip van een NGO.²⁰ Ten Cate en DSM zijn wereldwijd bekend als leveranciers van bepantsering en beschermende kleding. Ten Cate is hofleverancier van de Special Forces van de VS, de meest gewelddadige en minst gecontroleerde eenheden van het Amerikaanse leger.

Onderzoeksinstituut TNO is op het gebied van militair onderzoek en ontwikkeling een grote internationale partij. Het neemt deel in vele door de EU gefinancierde onderzoeks- en ontwikkelingsprogramma's op militair en security-gebied.

Het is overigens goed op te merken dat er meer economische sectoren zijn die belang hebben bij conflicten. Dat werd heel duidelijk in de oorlog in Irak: beveiligingsbedrijven, bedrijven die diensten verlenen aan het leger, bouwbedrijven die de wederopbouw vorm geven, bedrijven die profiteren van prijsstijgingen door destabilisatie (zoals de oliesector). Voor een deel betreft het hier taken die tot voor kort behoorden tot het 'geweldsmonopolie' van de staat en die nu zijn uitbesteed. De oorlog is de laatste decennia in toenemende mate gecommmercialiseerd en geprivatiseerd. In 2003 waren er voor de VS meer mensen via contracten met dergelijke commerciële bedrijven werkzaam in Irak dan in dat land Amerikaanse soldaten werkten.²¹ Een derde van deze contracten was in handen van slechts vijf bedrijven (Lockheed Martin, Boeing, Northrop Grumman, Raytheon en General Dynamics). De oorlog in Irak laat bovendien zien hoe groot de invloed van deze bedrijven op het overheidsbeleid is (lobby, werkgelegenheidsargumenten, personele relaties tussen bedrijfsleven en politiek). Naomi Klein beschrijft het helder in haar boek *De shock doctrine* (blz. 23 e.v.) over het 'rampenkapitalismecomplex': de oorlog is een lucratieve markt geworden, net als de wederopbouw. Deze belangen verlengen de oorlog en versterken het geweld. Hoewel er bijvoorbeeld officieel sprake was van een 3D-strategie (defence, diplomacy & development) in Afghanistan, besteedden de Amerikanen 90% van hun geld in Afghanistan aan 'defence', en Nederland zelfs nog meer. Het vertrouwen op geweld (mede gevoed door de wetenschap dat daaraan verdiend kan worden) vermindert de mogelijkheden van een geweldloze conflictoplossing.²² We zien dan ook dat het R2P-concept van de VN (de Responsibility to Protect, in september 2005 overeengekomen om

²⁰ <https://dutcharms.nl/weapon/CNLbcEG7uKyoYeCUKOUy0>

²¹ Zie het onderzoek *The Military-Industrial Complex Revisited: Shifting Patterns of Military Contracting in the Post-9/11 Period* van William D. Hartung, gepubliceerd op www.costsofwar.org.

²² De sociaal-antropoloog Elwert spreekt in dit verband over de privatisering en economisering van geweldsverhoudingen, die een centraal element van vooral langdurige oorlogen vormen. Aangehaald bij: Welzer, *De Klimaatorlogen*, 116. Cultuur, etniciteit, religie e.d., alsmede de emoties die het conflict zelf veroorzaakt zijn dan nog louter hulpbronnen om het conflict gaande te houden.

bevolkingen te beschermen tegen genocide, oorlogsmisdrijven en dergelijke) vooral militair wordt ingevuld, terwijl het concept nadrukkelijk aandringt op geweldpreventie en het inzetten van niet-militaire pressiemiddelen. Vanwege de – mede door economische belangen gevoede - aandacht voor militaire middelen krijgen geweldloze conflictpreventie en -oplossing weinig kans. In het onderzoek naar de mogelijkheden daarvan en de uitvoering ervan in de praktijk wordt, in vergelijking tot de militaire benadering, weinig geïnvesteerd.²³ Vredesactie kan niet anders dan concluderen dat het initiatief voor de Europese veiligheidsstrategie is uitbesteed aan de industrie.²⁴

Lobby en overheidssteun in Nederland

De Nederlandse militaire en security-industrie heeft zich verenigd in een koepelorganisatie, Nederlandse Industrie voor Defensie en Veiligheid (NIDV). Deze lobbyt voor de belangen van de industrie en voor inschakeling van Nederlandse bedrijven bij wapenprojecten. Er wordt vaak nauw samengewerkt met Defensie, veel belangrijke posities worden bezet door oud-militairen.

De Nederlandse overheid steunt de wapenindustrie op diverse manieren. Er is financiële steun voor deelname aan internationale wapenbeurzen, waar enkele keren per jaar ook overheidsdelegaties onder leiding van een minister of staatssecretaris de belangen van de industrie komen behartigen. Deelname aan handelsmissies is een ander voorbeeld. Een derde vorm van steun is het afgeven van exportkredietverzekeringen. Daarmee krijgen bedrijven de garantie dat ze hun geld voor een levering ontvangen, ook als het afnemende land in gebreke blijft.

Wapenhandel

We zagen al dat de wapenexport voor wapenbedrijven essentieel is: om de hoge Research & Development kosten van hun eigen wapens te drukken moeten westerse landen zorgen dat hun defensie-industrie een brede afzet heeft zodat de investeringen terugverdiend kunnen worden. Daarom worden marketingmiddelen ingezet (onder andere financieringsinstrumenten zoals exportkredietverzekeringen²⁵) om nieuwe afzetmarkten voor dure militaire technologie te vinden. Dit leidt tot nog meer verspreiding van wapens, en tot verhoging van defensiebudgetten ten koste van sociale uitgaven in veel niet-westerse landen. Het UNDP stelde in 2008 dat militaire uitgaven van ontwikkelingslanden een obstakel vormden voor het behalen van de Millennium-ontwikkelingsdoelen.²⁶

Omdat de export van wapens voor bedrijven zo belangrijk is, wordt er nauwelijks kritisch gekeken naar de afnemers. Vele autoritaire regimes betrekken hun wapens in EU-landen. Vredesactie²⁷ citeert een snoeihard oordeel uit het SIPRI-jaarboek 2017: *‘De VS en verschillende West-Europese staten blijven de belangrijkste aanbieders van wapens in het Midden Oosten in de periode 2012-16. Het is*

²³ De Adviesraad Internationale Vraagstukken deed in zijn advies *Nederland en de ‘responsibility to protect’* uit 2010 een reeks aanbevelingen om de niet-militaire aanpak van problemen te bevorderen, door daar in de praktijk structureel veel meer aandacht en geld aan te besteden.

²⁴ Vredesactie, a.w., p.22.

²⁵ Veel transacties zouden niet tot stand komen zonder exportkredieten en de garanties die de overheid hierop verstrekt. 20 tot 30% van de exportkredieten in Nederland betreft de handel in wapens, terwijl de wapenproductie in Nederland slechts goed is voor 0,5% van alle exporten. Anders gezegd: zonder deze steun aan het bedrijfsleven hadden veel van deze transacties niet plaatsgevonden. In 2007 was Nederland wereldwijd de vijfde wapenexporteur (SIPRI). Wanneer ontwikkelingslanden die via de exportkredieten een schuldenlast hebben opgebouwd, kwijtschelding van hun schulden krijgen, worden de kosten daarvan ten laste van ontwikkelingssamenwerking gebracht. Ook op deze wijze schaadt de wapenexport van Nederland (en andere rijke landen) duurzame ontwikkeling in arme landen.

²⁶ Zie hiervoor ook het Oxfam-Briefing Paper *Shooting Down the MDGs*, October 2008 en de oproep van Amnesty International, Unicef, Oxfam Novib en IKV Pax Christi aan de Nederlandse Tweede Kamer.

²⁷ Vredesactie, a.w., p.21

waarschijnlijk dat wapenexport een bijdrage heeft geleverd aan instabiliteit, gewelddadige conflicten en schendingen van de mensenrechten in de regio.' Wapenexportregels worden, ook in de kringen van de Europese Commissie beschouwd als een rem op de groei van de defensie-industrie, zo laat Vredesactie zien aan de hand van citaten.

In Europa zijn gezamenlijke wapenexportrichtlijnen ontwikkeld die door overheden gehanteerd worden om te beoordelen of militaire exporten (waarvoor altijd een vergunning nodig is) toegestaan zijn. Deze richtlijnen bestaan uit acht criteria, die onder meer handelen over de binnenlandse en regionale situatie, mensenrechten en de financiële draagkracht van landen.

EU-landen zijn vrij in hun interpretatie van deze regels, wat tot grote onderlinge verschillen leidt. Dat levert weer klachten van de wapenindustrie op, die vindt dat de richtlijnen overall uniform (dus: zo soepel mogelijk) toegepast moeten worden. De criteria klinken mooi, maar in de praktijk stellen ze minder voor. Zo worden exporten naar landen die grootschalig mensenrechten schenden alleen afgewezen wanneer de kans groot is dat precies de betreffende wapens voor zulke mensenrechtenschendingen worden ingezet. In 2014 gaf de regering een wapenexportvergunning voor Turkmenistan af, ondanks dat de regering van mening was dat dat land 'een van de meest restrictieve regimes ter wereld' heeft. Enkele jaren eerder mochten er korvetten aan Indonesië geleverd worden, ook al werden soortgelijke schepen gebruikt bij troepentransporten en kustbeschietingen in het conflict in Atjeh. Als het gaat om de doorvoer van wapens via Nederland wordt vaak nog minder kritisch gekeken. In 2017 gingen 1,2 miljoen Tsjechische kogelpatronen via Rotterdam naar Togo, midden in een periode van gewelddadig optreden van veiligheidstroepen tegen demonstraties van de oppositie, waar minstens 16 mensen bij omkwamen. Dat in feite alle wapenexporten naar landen met een repressief regime bijdragen aan de versterking en legitimering van dergelijke regimes, speelt in de afweging geen rol.

Controversiële exporten door Nederland

Zeer problematisch zijn de wapenexporten naar het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Deze gaan nog altijd door, zelfs nadat de regering tijdens de 'Arabische Lente' van 2011 diep door het stof moest toen bleek dat door Nederland geleverde pantservoertuigen in Bahrein en Egypte gebruikt werden om volksoptstanden hardhandig neer te slaan. Van de landen die betrokken zijn (geweest) bij leveringen aan strijdende partijen in Syrië ontvingen de afgelopen jaren Qatar, de VAE, Saoedi-Arabië en Turkije wapens uit Nederland. Zes landen waar wapens aan zijn geleverd, zijn nu betrokken bij de oorlog in Jemen. Inmiddels voert de regering een terughoudender beleid t.a.v. exporten naar deze landen, met name Saoedi-Arabië en de VAE, maar weigert een wapenembargo in te stellen. Mede daardoor vinden communicatiesystemen voor tanks, geproduceerd door Thales, nog altijd hun weg naar Saoedi-Arabië. En gaat veel door de Nederlandse krijgsmacht afgestoten materieel naar Jordanië, waaronder F16's. In 2015 en 2018 kreeg Thales nog vergunningen voor de miljoenexport van radarapparatuur voor nieuwe schepen voor de Egyptische marine. De regering negeerde daarbij de deelname van deze marine aan de zeeblokkades in het kader van de Jemen-oorlog.

Nederlandse wapens voeden ook een regionale wapenwedloop in Latijns-Amerika, waar Chili, Peru, Colombia en Venezuela grote klanten zijn. De met elkaar op gespannen voet levende buurlanden Pakistan en India, beide in het bezit van kernwapens, zijn eveneens vaste afnemers van Nederlandse wapens.

De rol van Nederland in de internationale wapenhandel is er bepaald niet een om trots op te zijn. Voor een beperkt economisch gewin sluiten regering en industrie liever hun ogen voor de verwoestende gevolgen en het leed als gevolg van wapenleveranties. Zowel in 2017 als in 2018 wees de Tweede Kamer een motie om geen wapens meer te verkopen aan Turkije, gezien de actuele ontwikkelingen in dat land en het gegeven dat Duitsland de wapenexporten naar dat land vermindert, af.

Een niet gering neveneffect van de wapenhandel is dat deze corruptie bevordert. De helft van de corruptie wereldwijd heeft betrekking op wapenhandel: omdat er meer te halen valt, is deze handel

aantrekkelijker dan die in civiele producten. Vaak zien we een grote verwevenheid van illegale wapenhandel, drugshandel en mensenhandel, waarin enorme bedragen omgaan.

Wapens en vluchtelingen

Bedrijven uit de militaire en security industrie profiteren fors van toenemende militarisering van grensbewaking, zo blijkt uit de onderzoeksrapporten Oorlog aan de Grenzen (ook verschenen als Border Wars) en Expanding the fortress van Stop Wapenhandel en het Transnational Institute uit 2016 en 2018. Ook Nederlandse bedrijven, met name onderzoeksinstituut TNO, profiteren mee. De Nederlandse regering speelde een belangrijke rol in de totstandkoming van het beleid om steeds meer militaire middelen tegen vluchtelingen in te zetten. Een beleid dat leidt tot gevaarlijker vluchtroutes en meer slachtoffers.

Met name in de eerste zes maanden van 2017, toen Nederland voorzitter van de EU was, speelde de Nederlandse regering een voortrekkersrol in het opvoeren en militariseren van de Europese grensbewaking. De regering zette stevig in op de transformatie van Europees grensbewakingsagentschap Frontex naar een Europese Grens- en Kustwacht, met meer bevoegdheden om zelf (militair) materieel aan te schaffen of lidstaten daartoe te verplichten. Ook komt de basis van de omstreden migratiedeal met Turkije uit Nederlandse koker. De Nederlandse Eurocommissaris Timmermans is op Europees niveau één van de hoofdverantwoordelijken voor het grensbeveiligingsbeleid.

Diverse Nederlandse bedrijven leveren materieel of diensten voor grensbewaking. Damen werd al genoemd. EASP (Schiphol) voert in opdracht van Frontex surveillancevluchten uit boven de Middellandse Zee. Damen leverde schepen voor grensbewaking aan Albanië, Bulgarije, het Verenigd Koninkrijk en Roemenië. Laatstgenoemde levering werd gefinancierd door de EU. Onderzoeksinstituut TNO behoort tot de tien grootste ontvangers van EU-subsidies voor onderzoek (R&T) op het gebied van grensbewaking en grenscontrole.

De totale EU-financiering voor grensbeveiligingsmaatregelen van lidstaten door middel van de belangrijkste subsidieprogramma's loopt op tot 4,5 miljard euro tussen 2004 en 2020. Volgens het recente voorstel van de Europese Commissie wordt dit budget fors verhoogd, tot 9,3 miljard euro voor 2021-2027. Grensbewakingsagentschap Frontex zag haar budget gigantisch toenemen tussen 2005 (6,3 miljoen euro) en 2018 (320 miljoen euro), in 2027 moet dit, volgens het voorstel van de Commissie, al 1,87 miljard euro worden. De militaire en security industrie is er ook in geslaagd een groot deel van de 316 miljoen euro EU-subsidie voor security-onderzoek binnen te halen. In Nederland ontvingen 29 bedrijven en instellingen het afgelopen decennium EU-geld voor ontwikkeling van grensbeveiliging.

Nederland levert personeel, schepen en vliegtuigen voor diverse Frontex-missies en nam recent ook in NAVO-verband deel aan een grensbewakingsmissie op de Middellandse Zee. Daarnaast verzorgt de Koninklijke Marechaussee trainingen voor Frontex in een speciaal trainingscentrum bij Schiphol en kunnen medewerkers van Europese grensbewakingsautoriteiten een master 'Strategic Border Management' volgen aan de Nederlandse Defensie Academie.

“Het is cynisch dat dezelfde militaire industrie die verdient aan oorlog en mensenrechtenschendingen ook profiteert van het tegenhouden van mensen die juist om die redenen vluchten”, aldus Mark Akkerman, auteur van het onderzoeksrapport Oorlog aan de Grenzen. Vanuit Nederland gingen de afgelopen tien jaar voor ruim 1,7 miljard euro wapens naar het Midden-Oosten en Noord-Afrika. Er werd onder meer geleverd aan landen die betrokken zijn bij de oorlog in Jemen en aan landen die wapens leverden aan strijdende partijen in Syrië.

De EU exporteert dit beleid van militarisering van grenzen ook naar landen buiten Europa. Deze moeten, vaak onder zware druk (gevolgen voor handel met en hulp uit de EU), als vooruitgeschoven grensposten gaan fungeren, zodat vluchtelingen al op weg naar Europa tegengehouden worden. De militaire industrie profiteert ook hier van een beleid dat verwoestende gevolgen heeft, niet alleen

voor vluchtelingen, maar ook voor de bevolking van de betrokken derde landen. De EU heeft geen problemen met het samenwerken met (en dus legitimeren en versterken van) autoritaire regimes, zoals die in Soedan en Tsjaad. Het beleid ondermijnt daarnaast op migratie gebaseerde economieën, en duwt mensen die daarvan afhankelijk zijn (verder) de armoede in, en bedreigt interne stabiliteit in met name landen in Afrika.

Ontleend aan de site van Stop Wapenhandel: zie <http://www.stopwapenhandel.org/vluchtelingen>

Het Nederlandse defensiebudget

In de brochure *Vredeseconomie en de preventie van geweld* uit 2012 wordt over het Nederlandse defensiebeleid gezegd:

In april 2011 presenteerde de Nederlandse regering de beleidsbrief Defensie na de kredietcrisis, waarin een forse bezuiniging op defensie werd aangekondigd van ruim 1 miljard. De minister presenteerde die met tegenzin, maar de kredietcrisis liet hem geen andere mogelijkheden. De beleidsbrief volgde op een rapport waarvoor het vorige kabinet opdracht gaf met verkenningen over waar het met de krijgsmacht heen zou moeten. Daarin waren verschillende varianten opgenomen. De regering koos echter niet voor een variant, maar voor een veelzijdig inzetbare krijgsmacht, waarbij een zwaar accent gelegd werd op de cyberwarfare en nieuwe ontwikkelingen zoals de onbemande militaire vliegtuigen. Juist op deze terreinen heeft de Nederlandse industrie veel kennis en dus belangen. Daarnaast werden allerlei taken die te maken hebben met het tegenhouden van immigranten en vluchtelingen buiten de bezuinigingen gehouden, zoals de marechaussee en patrouillevaartuigen die ingezet worden in het kader van Frontex, de bewaking van de 'buitengrenzen' van Europa.

Het is precies deze tendens die zich nu wrekt én die er nu, in 2018, in een gunstiger economisch tij, toe leidt dat de defensie-uitgaven fors worden verhoogd. Op weg naar de 2% van het BBP in 2024, zoals in NAVO-verband is afgesproken. Wederom wordt er gekozen voor een veelzijdig inzetbare krijgsmacht, een optie die automatisch zal leiden tot tekorten en dus de noodzaak tot verhoging van het budget. De minister kondigde aan dat het beleid in 2020 herijkt zal worden. De Defensienota kondigt veel nieuwe wapenaankopen en investeringen in wapensystemen aan, voor alle drie de krijgsmachtonderdelen, zonder dat die goed onderhouden worden. *'Zo lijkt de aanschaf van nieuwe fregatten en onderzeeboten vooral ook bedoeld te zijn om de Nederlandse maritieme industrie te steunen'*, aldus Mark Akkerman van Stop Wapenhandel.²⁸ Voorts wordt er meer samengewerkt in Europees verband (zie ook de ontwikkelingen die hierboven beschreven werden).

De Defensienota formuleert vrijwel geen analyse of beleid, maar vooral praktische voornemens. Kort vóór de Defensienota verscheen de nota *Wereldwijd voor een veilig Nederland*, over de algemene buitenland- en veiligheidsstrategie voor deze regeerperiode, afkomstig van de minister van Buitenlandse Zaken, Stef Blok. 'Het buitenland is steeds belangrijker geworden voor de nationale veiligheid. Daarom is besloten tot het opstellen van een Geïntegreerde Buitenland- en Veiligheidsstrategie (GBVS)', schrijft de minister in zijn aanbiedingsbrief. Wat zowel in de Defensienota als in deze nota vooral opvalt, is dat alle wereldproblemen worden voorgesteld als veiligheidsproblemen (overigens is er ook duidelijk sprake van een militarisering van de interne veiligheid). Binnen dit frame werkt het vragen van aandacht voor elk van deze problemen (zoals voor het klimaatprobleem of het vluchtelingenvraagstuk) de facto als een versterking van het pleidooi voor verhoging van het defensiebudget. Preventie wordt als één van de pijlers van het beleid beschreven (de Veiligheidsnota merkt zelfs op dat 1 euro in preventie 16 euro aan reparatiekosten kan voorkomen), hetgeen logischerwijs zou moeten leiden tot verhoging van een reeks andere budgetten, zoals die voor milieubeleid en ontwikkeling. Echter: pas in 2030 hoopt de minister voor Ontwikkelingssamenwerking weer op het (al in 1970 afgesproken) afgesproken niveau van 0,7% BBP voor hulp te zitten: heel wat minder ambitieus dan het streven de (pas in 2014 afgesproken) norm

²⁸ Op de website van Kerk en Vrede: <http://kerkenvrede.nl/artikel/Nieuwsitem/47/384/>

van 2% voor defensie te halen. Zou de nadruk echt op preventie liggen, dan zou er ook een analyse moeten volgen van alle oorzaken van de genoemde problemen en van de manieren waarop die opgelost zouden kunnen worden. Maar doordat de problemen als onveiligheid benoemd worden, is er maar één reflex: defensie, en vervolgens wordt ook nagelaten aan te geven hoe die defensie-inspanningen in de praktijk zullen gaan plaatsvinden en uitwerken.

De facto is de preventie dus helemaal verschoven naar Ontwikkelingssamenwerking, dat het met heel wat minder middelen moet doen dan Defensie. De beleidsnota 2018 *Investeren in perspectief. Goed voor de wereld, goed voor Nederland* van de minister voor Buitenlandse handel en Ontwikkelingssamenwerking (BHOS) meldt dat 'de focus van ontwikkelingssamenwerking verschuift naar de instabiele regio's West-Afrika/Sahel, de Hoorn van Afrika, het Midden-Oosten en Noord-Afrika, voor de aanpak van grondoorzaken van armoede, migratie, terreur en klimaatverandering.'²⁹ Het eigenbelang van Nederland/Europa is dus leidend in de prioriteiten, niet alleen in het veiligheidsbeleid, maar ook bij het geven van hulp (een triest gegeven voor mensen die in armoede leven die géén 'hindermacht' en verdienmodel voor Nederland vormen). De nota zegt over preventie behartenswaardige dingen, zoals over de noodzaak van 'conflictsensitiviteit'(p.43), maar veelzeggend is dat dit wél in de OS-nota en níet in de Defensienota gebeurt. En in alle drie de hier behandelde nota's blijkt Nederland de internationale problematieken (die bij voorkeur worden aangeduid als 'uitdagingen') vooral te zien als businessmodel: een kans om te verdienen. Niet voor niets kent de nota van BHOS een aparte paragraaf 'Versterken van het internationale verdienvermogen van Nederland', een direct gevolg van het opnemen van buitenlandse handel in het pakket van dit Ministerie en dat klinkt door in alle onderdelen van het beleid. 'Goed voor Nederland'.

Het is daarom dat we hier tot slot nogmaals de brochure *Vredeseconomie en de preventie van geweld* uit 2012 aanhalen, die concludeert:

'Een ander veiligheidsbegrip is daarom nodig, waarin het machtsdenken geen rol speelt en waarin duurzaamheid en coöperatie leidende en organiserende principes zijn. Dat kunnen geen starre principes zijn, maar principes die de ruimte laten om voortdurend nieuwe antwoorden te formuleren op nieuwe vragen en problemen, waarbij steeds de effecten van beleid niet alleen op huidige maar ook op toekomstige generaties worden meegenomen.'

juni 2018

Mark Akkerman, Stop Wapenhandel

Greetje Witte-Rang, Kerk en Vrede

²⁹ Zie: <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/beleidsnota-s/2018/05/18/pdf-beleidsnota-investeren-in-perspectief/BHOS+beleidsnota+opgemaakt.pdf>, p. 4.